

נר לנשמת חביבנו, חגי ז"ל.
ילד ששחוק ופיקחות היו ימיו,
ותפילתו על שפתיו תמיד.
לאסוננו - אחריתו באה בטרם עת.

הרב אריה אברמסון

זברים ברומו של עולם

א. בעיית יסוד בתפילה - ופתרונה

לתפילה יש פנים רבות: יש בה יציאה ממעגלי החומר והתקרבות אל תוך עולם הקדושה, כדברי המהר"ל¹; היא מהווה את "גרעין הזמן ופריו", כמאמר ריה"ל²; יש בה בקשות פרטיות וכלליות, מפרנסה ורפואה ועד "השב שכינתך לציון"; יש בה תיקון כנגד הקורבנות³; יש בה שבח והודאה, ויש בה עמידת יראה בקרן זוית⁴. אמנם כל אלו שייכים לעולם התפילה, אך דומה כי הקטבים השונים הביאו לעיון בשאלות-יסוד המנסרות בחללה.

הגמרא במסכת ברכות (ו ע"ב) אומרת: **"פָּרַם זְלוֹת לְבַנֵי אָדָם"** (תהילים יב, ט) - **אלו זברים העומדים ברומו של עולם - ובני אדם מזלזלים בהם**. מסביר רש"י במקום: **"זוהי תפילה שעולה למעלה"**. כלומר: התפילה טומנת בחובה עליה לרום-העולמות והתקשרות עם הדברים העליונים ביותר.

בעל ספר "יקר מפז"⁵ מסביר את הביטוי "פָּרַם זְלוֹת", וזה לשונו: **"שהתפילה עושה רושם ברומו של עולם, ולא תמיד רואים בני האדם שנעשתה בקשתם"**. כלומר: בני-האדם תופסים את התפילה כבקשות פשוטות, בקשות של חיי היום-יום, וכשלא רואים בעיניהם את פעולת התפילה, ולא נעשה רצונם - הם באים לזלזל בה. אז נוצר מצב, שדברים הגבוהים ברום העולמות (פָּרַם) נהפכים למטבע עובר לסוחר, ולזילות רבה (זְלוֹת).

בספרו "נפש החיים" (שער ב, פרק יא), מציג ר' חיים מוולאז'ין את המתח העצום שבין הקטבים השונים, בתפיסת האנשים את מטרת התפילה. וכך הוא כותב:

ואף דהלכתא גמירא לה בש"ס, שהיחיד רשאי לחדש דבר בתפילתו על צרכי עצמו וצערו, גם בזה צריך שלא תהא תכלית כוונתו על צערו, ולא זו הדרך הנכונה לישרים בליבותם. כי באמת ייפלא: איך שייך לבקש להתחנן כלל לפניו, יתברך שמו, להסיר מעליו צערו וייסוריו?... כן איך ישפוך שיח לפניו, יתברך שמו, להסיר מעליו הייסורים, הלא המה רטייה וסמא-דחיי לכפר עונותיו!

ר' חיים שואל: כיצד יתכן שתפילה הופכת לבקשת צרכים אישיים? ואפילו אם יש בכך היתר, אנו נכנסים לבעייה מחשבתית-אמונית ממדרגה ראשונה:

1. נתיבות עולם למהר"ל מפראג, נתיב העבודה פרק ה'.
2. ספר הכוזרי, מאמר ג', פסקה ה'.
3. ברכות כו ע"ב.
4. ברכות לא ע"א.
5. מצוטט ב"ילקוט מעם לוועד", תהילים יב.

כיצד נבקש מה' שיסיר מעלינו את היסורים, והרי הם "המכפרים" על עוצמת החסרונות? בתפילה אנו מבקשים, כביכול, שה' יפסיק תהליך ההיטהרות והתשובה. נרחיב בהסבר הבעייה:

בספר "נפש החיים", בשער ב, מובאות מספר פעמים המשוואות: **חטא=חולי, תשובה=רפואה**. אורגניזם חוטא הוא אורגניזם בעל מחלה רוחנית. כן מתואר שם גם תהליך של תשובה והיטהרות, המתחיל ביחיד ומסתיים במימד הקוסמי של העולמות. חלק מתהליך זה כרוך בייסורים ותשובה, שבשיאים יוצרים אור עליון, המטהר את הפסולת ומגיע עד שורשי העולמות העליונים. וכך מתואר שם (שער ב, פרק ח):

מאחר שכל העולמות הם מקושרים, ממילא כל העולמות מרגישים מזה הפגם. ואינם חוזרים לאיתן בריאותם ותיקונם האמיתי כמקודם, עד אשר יתרוקנו אלו כוחות הטומאה.

כלומר: בתהליך רב-עוצמה זה, של היטהרות וכפרה, יש תפקיד חשוב לייסורים הבאים על בני אדם בעולם הזה.

פרנסה, בריאות וכדומה הם דברים שאינם מובנים מאליהם, על-פי ספר "נפש החיים". פגיעה בהם איננה משורש הדין, אלא משורש הרחמים והחסד של הקב"ה. נמצא שמתרחש תהליך המנוגד לחשיבה האנושית הרגילה: בגלל המצב של העוון והפגם - ליחיד, לכלל ישראל, או ליחיד עבור כלל ישראל⁶ - הייסורים מהווים תחבושת ומרפא יותר מאשר מכה ופגיעה. מסקנה הגיונית מתהליך זה היא, שהבקשה להפסיק את הייסורים היא בעצם בקשה להפסיק את ההיטהרות והרפואה הרוחנית. כן כותב שם "נפש החיים" (פרק יב):

אבל הוא, יתברך שמו, אב הרחמן, כביכול בצרתו לו צר. ומרוב רחמיו וחסדיו יתברך, שולח לו יסורין, אשר המה רטייה ותחבושת למרק עווננו, ואז האדם מרגיש כאב יסוריו ומצטער, ובה מתעורר גם הצער של מעלה.

על-פי שיטתו, אם כן, אין לבקש בתפילה רפואה מן החולי והייסורים, כי האדם אינו יודע מה טוב לו, ויש לשער שהייסורים הם "רטייה ותחבושת" הבאים לרפא שבר רוחני.

ר' חיים מוולאז'ין נותן תשובה לבעיה, ובתשובתו הוא מעלה את התפילה לגבהי-גבהים. לדידו צריך להתפלל רק "לצורך גבוה": להצטער בצער כלל ישראל, להצטער בצער השכינה, לבכות על חסרון העולמות שאינם שלמים ויש בהם חטא ועוון, יסורים ומכות, "ולשפוך שיח לפניו, יתברך שמו, על חילול שמו יתברך". כך גם יחיד המתפלל צריך להתכוון לצער העליון שגרמו מעשיו וגורמים כעת יסוריו. כנגד צער זה עליו לכוון בבקשת הרפואה, שהרי כאשר האדם חי בצער למטה - וקל-וחומר כשישראל שרויים בצער למטה - השכינה שרויה בצער ואז: "עימו אנכי בצרה, היינו שמן המיצר משתתף אותו יתברך

6. הרמח"ל ב"דרך ה'", הוצאת פלדהיים תשל"ח, עמ' 62: "ואולם סידר האדון ברוך הוא, שהשלמים והחשובים יוכלו לתקן בעד האחרים, ותפגע בהם מידת הדין תחת פגעה בכלל העולם" - עיין שם בכל הפרק.

שמו, וכשהאדם אין מרגיש צער, מייסוריו מגודל מרירותו מצערו, כביכול המרירות הללו הם עצם מירוק נפשו" (סוף פרק יא).

ב. רעיון דומה במשנת הראי"ה קוק זצ"ל

כוונה זו בתפילה - לכוון לצער השכינה, למצב החסר שבו נתון העולם כולו - מופיעה פעמים רבות גם במשנת הראי"ה קוק זצ"ל. התיאור של מי שחווה צער זה הוא תיאור של צדיקי הדור, "מארי דנשמתא". הם החשים בצער זה ומכוונים אליו בתפילתם. בספר "אורות" מתוארים "נבוני לבב", הקמים לומר תיקון-חצות, ומבכים את "צרת העולם, צרת ישראל, צרת השכינה, צרת התורה" (אורות המלחמה, פרק י'). אותם גדולי נשמה מבינים שכל הדברים הקשים, המהווים חילול ה' גדול - צרות-מחשכים "ונהרי נחלי דמים", כלשונו של הרב - הם רק ביטוי ובבואה לצער האמיתי בעולמות העליונים. צער זה מבטא את חוסר ההרמוניה הקיים בעולם טרום-משיחי, בעולם של פירוּדים, קנאות ושנאות בין דעות, אמונות וזרמי-חיים, ללא מציאת המקשר והמתכבר. עד כדי כך רואה הראי"ה קוק את המצב בשפל המדרגה, שמצבה של כנסת ישראל דומה בעיניו לשריפת התורה וגוויליה, ולאותיותיה הפורחות באוויר.

ממש כבספר "נפש החיים", הבכי על צער זה הוא במקום שיש חילול ה' או צער היחיד בישראל - וקל-וחומר כאשר כל האומה כולה נמצאת במשבר. במאמרו "למהלך האידיאות בישראל", מתאר הרב את המצב הפיזי והרוחני הקשה של האומה הישראלית בגלות, ומגדירו: "אומה שבורה ורצוצה, עצמות בודדות ומנופצות" (אורות עמי קח). אך מי חש בכך ביתר שאת? מי פועם את דופק-האומה? - אותם צדיקים. ובלשונו: "רק טהורי נשמה משערים את עומק המכאוב והיגון הזה, הצער העולמי והמקיף והכולל, החודר פרטי-פרטי החיים" (שם עמי קט). ובתארו את הצדיק מסביר הרב, שכל השתוקקותו של הצדיק היא לתשובת הכלל תדיר, כשם שמשתוקק לחייו של עצמו. עד כדי כך אותה זהות בינו ובין צער הכלל מגעת, שחיי אינם חיים אם אין הכלל מגיע לשלמות; והרי אין הוא יכול להגיע לשלמות בזה העולם, ואם כך כל פגם במילוי צמאונו מביא אותו עצמו לחוסר-מנוחה תמידי. זהו ממש צער השכינה, מפני שרצונו של הצדיק הוא להתאים באופן קבוע "את החיים של כל העולמים כולם אל השלמות האלוהית העליונה שתתגלה בהם" (אורה"ק חלק ד', עמי תסג, "צער הצדיק").

כל זמן שלא מותאמת שלמות עליונה זו, כדבריו, עדיין קיים צער. זהו הצער שמבטא הצדיק העליון בתוכיות-ליבו בתפילה.

ג. "למעלה מזה"

ר' חיים מתאר ב"נפש החיים" כוונה תדירית בתפילה: ליחיד מישראל אין להתכוון לצרכי עצמו, אלא לכבוד שמים. הוא מדמה את התפילה למסירות נפש בשעת הקרב: כשם שלוחמי המלך משליכים רצונותיהם העצמיים ומוסרים את

כל עצמיותם לכבוד המלכות במלחמה, כדי שתושג המלוכה לאותה מדינה - כך האדם מישראל צריך לכוון ליבו בתפילתו רק לתוספת כבוד מלכותו של ה' בעולמות. כאן רומז "נפש החיים" לזמן מוכשר במיוחד, פוטנציאל להשגות גבוהות בתפילה. כוונתו לראש-השנה, וכך הוא כותב (שער ב, פרק יא): **"נוסח תפילת ראש-השנה... מסודר מראשו ועד סופו רק על כבוד מלכותו יתברך שמו, שתתעלה כבתחילה, קודם חטא אדם הראשון"**. השאלה הנשאלת היא מה שייכותו של חטא אדם הראשון כאן? מה עניין מצבו של אדם הראשון קודם חטאו?

הרב חרל"פ זצ"ל, בספרו "מי מרום - אורי וישעי", מרחיב ומבאר עניין זה. יש שיא בכוונת התפילה, שבה מגיע האדם להכרת עול מלכות שמים, קרי: התבטלות מוחלטת של הרצון האנושי מפני הרצון האלוהי. אז גזירות הדין, אשר בולטות ביתר-שאת בראש-השנה, אף הן הופכות להיות בהכרת האדם "ההכרעה היותר נעימה ובהירה". הכרעה זו **"היא היא ההנאה של הרגשת העול הנשגב והקדוש, והיא החירות⁷ היותר גדולה בעולם"** (פרק כו, עמ' קכו).

כלומר: קבלת הדין של המתפלל אינה רק בבחינת מסירות נפש למען כבודו, אלא אף למעלה מזה. ההנאה והנועם שבקבלה זו - זוהי מדרגת אדם הראשון לפני החטא, ואין אנו, בעולם שלאחר החטא, מסוגלים לטעום טעם זה. זו מדרגת השתיקה, הדומיה שבאה לאחר השירה - ולא לפניה. במצב כזה אין מקום לשירה, מפני שהמציאות כולה נהפכת "לחפצא" של שירה.

הסבר זה מודגש ונסמך על הפסוק בתהילים (סה, ב): **"לך דמיה תהלה"**. וכך כותב הרב חרל"פ (שם, עמ' קנח-קנט):

ובאותה שעה אין משוררים ומשכחים כלל, ובכל זאת משוררים אז ביותר, מפני שכל המציאות מתהפכת לעצמות של שירה. לך דומיה תהילה.⁸

מדרגה כזו אינה קיימת בעולמנו, אך יש זמן מוכשר, בעל פוטנציאל - זמן אחד בשנה - שבו המציאות מתעלה להכשר כזה. זהו ראש-השנה, או ליתר דיוק: השעות הראשונות של ראש-השנה. וכך כותב הרב חרל"פ (שם):

ואחרי נפילת העולמות, ישנם רק שעות אחדות, הן השעות הראשונות של ראש-השנה, אשר אז העולם חוזר לקדמת נערותו, ופתחי השערים של העדנים האלה נפתחים... ממש כשעת היצירה הראשונה לפני החטא.

בשעה זו יכולים יחידים -

להשביע נפשם מאותם הנועמים והעונגים הנפלאים.

יש כאן, אם כן, פריצה של הנצח אל תוך חלל הזמן; יש כאן זמן מוכשר להשגת-שיא בכוונת התפילה - לא רק כוונה עליונה של צער השכינה, אלא אף

7. ראוייה ההשוואה ל"נפש החיים" שער ב, פרק ז, בסופו: "עולם התשובה - עלמא דחירי" וכו'.

8. עיין ערפלי טוהר עמ' סז, וכן אוה"ק חלק ב, עמ' רצו. שם מדובר על הדומייה. אך הרעיון הדיאלקטי שלפנינו - ששתיקה היא מציאות עליונה של שירה - נמצא בדברי הרב באוה"ק חלק ג, עמ' רעד: "כשבעל המחשבה הדוממת עוסק בדממתו הנשגבה, עולמות רבים הולכים ונבנים, שירות נשגבות מתנשאות בשיא קדשן".

למעלה מזה: זמן הרומז לעתיד, שבו האידיאליות שוב תתגשם ולא יהיה פרוד המביא לצער העולמות, שמביא לעוונות ולייסורים קשים בעקבותיהם. לדעתנו, זו הסיבה שגם בעל "נפש החיים" הזכיר את הזמן הזה בקשר לכוונת תפילה בשלמותה.

ד. גבורות ה' - היבט מוסרי

הפסוק "לך זְמַיָּה תהלה" היווה אבן-יסוד לרעיונו של הרב חרל"פ. נביט בו כעת בפן שונה בתכלית. הרב סולובייצ'יק זצ"ל שואל: מדוע לא סידרו בסדר ברכות תפילת-העמידה ברכה המזורה על התפעלות מן הבריאה? מדוע אין אנו באים לידי ריגוש על-ידי אמירת הפסוקים, המביטים באין-סופיות ובהדר-מעשי-בראשית? אמנם אנו עושים זאת בפסוקי דזמרא; אך היה מתאים, לכאורה, שבברכת גבורות יופיע רעיון גבורת האלוהים, הבורא ושולט על כל המעשים. הרב סולובייצ'יק עונה, שגבורות ה' באות לידי ביטוי דווקא בתחום המוסרי. ואלו דבריו⁹:

הקב"ה כל-יכול וגיבור - לפיכך רב להושיע. אין התהליך הסיבתי-קוסמי אלא דראמה מוסרית נשגבה, מעורה ברצונו של הקב"ה, שהוא למעלה מהשגתנו. רצונו של הקב"ה הוא מקור המוסר והוא חוק הטבע. הקב"ה מכלכל הקוסמוס, כליל הגבורה, הוא בעל החפץ המוסרי האל-סופי.

כלומר: האדם בתפילתו אינו מדגיש את גבורות ה' במובן של הריגוש האנושי; אין האדם מתפעל כאן מפלאי-הטבע, מפני שהתפעלות כזו שוב משרתת רק את מטרת עצמו. זוהי התפעלות, התרשמות הנפש, ולא זה הדגש שאותו הדגישו מסדרי תיבות-התפילה. הם רצו להדגיש דווקא את ההכרה, הדעת, שממנה נובעת ידיעה שכלית על כך שהקב"ה הוא שטבע את החוקיות המוסרית. הרב סולובייצ'יק מביא את הגמרא במגילה (יח ע"א): "אמר רבה בר בר חנה: המספר שבחו של הקב"ה יותר מדי נעקר מן העולם, שנאמר: 'לך זְמַיָּה תהלה'". פסוק זה, שעסקנו בו לעיל כציון-דרך להשגה גבוהה ביותר בעבודת ה' ובתפילה, מופיע כאן בתלמוד כהוכחה שאין להתפעל ולשבח יותר מדי. מסקנתו שדווקא איזכור גבורות בתפילה - כוונתה להדגיש את רצון ה' המוסרי, והקטעת החוקיות המוסרית בתוך סיבתיות הטבע¹⁰. ובלשונו של הרב סולובייצ'יק שם:

כל תהליכי-הבריאה הקוסמית מהווים צינורות הרצון העליון התכליתי, המקופל בתוך החפץ הקוסמי.

9. הרב סולובייצ'יק, "רעיונות על תפילה", בתוך: "הדרוס" - קובץ תורני, הסתדרות רבני אמריקה, חוברת מז, תשרי תשל"ט.

10. עיין עולת ראייה חלק א', "והוא נסי". שם מכנה הרב קוק זצ"ל את סיבתיות הטבע כ"שלשלאות שהן טבועות כטבועות אחוזות זו בזו", ואת החוקיות המוסרית כ"אור ה', הנס המוחלט, החופש העלון, שאזיקי הטבע, גבוליו ומיצריו פלא-נחשבים נגדו". עיין עוד בעניין זה במאמרו של הרב פרופ' יהודה לאון אשכנזי זצ"ל, בספר "יובל האורות" ירושלים, תשמ"ה, עמ' 125-127.

במילים אחרות: כל יופי-הבריאה וכל ההדר שבה אינם אלא "חפצא" גולמית, שיכולה לרגש אנשים ביופיה. אך אם לא יסיקו מהם את המסקנות הנכונות, הם ישארו בגדר אסטטיקה בלבד. זו גם כוונת הפסוק "לך זמיה תהלה": שירת התהילה המנותקת מן ההוויה המוסרית - אין לה מקום, והדומיה טובה הימנה. אלא שבחיבור הדרמה הקוסמית לעניין המוסרי - רק אז יש משמעות לתהילה!

סיום

נגענו בהשגות גבוהות בתפילה, ומאליה נשאלת השאלה: מה לנו ולהשגות אלו? האם תפילתנו תתגדל ותתרומם יותר? מה בכך שבעל "נפש החיים" דורש מאיתנו לכוון לצער השכינה? ומה אם נעיין בספרי הראי"ה קוק זצ"ל, ונלמד שמדובר בצדיקי עולם המשיגים השגות כאלו? תשובה לשאלות אלו נוכל ללמוד מתוך הסברו של הרב קוק לדברים שלימודם הוא בבחינת "דרוש וקבל שכר".

הרב כותב¹¹ שכל הפרשות, שבהם יש אכזריות מרובה - כעיר הנידחת, בן סורר ומורה ובית המנוגע - לא היו ולא עתידין להיות, אלא שלימודם והעסק בהלכותיהם מורה לנו את המשמעות החינוכית שבהם. הקיצוניות שהתורה הולכת בה בפרשות אלו, יפנימו אצל הלומד אותם את ההרחקה מהם עד קצה הגבול, וכך לא יתפס בליבו אפילו זיק אחד ממשמעותם האיסורית. או כלשונו:

השכר של הדרישה גדול הוא מאוד, כי הוא המלח המעמיד צביון הטוב על-ידי התגברות שנאת הרע ככל ענפיו. וכיוון שהוא (הלומד) עשה באורח לימודי את פעולתו, אינו מניח בפועל לרשע משחית באמת להשתרש כלל ועיקר.

אם זהו הכלל הלימודי-חינוכי שלומד הרב מפרשות אכזריות כהגדרתו - אנו נחיל כלל דומה גם בפעולה ההופכית, בייחס לתפילה, שכל-כולה התדבקות בשכינה, השגת השגות עליונות מאוד, פעולה העושה רושם רב - או כדברי "נפש החיים" (שער ב, פרק יד): "פשוט גופך מעל נפשך". השגות אלו מלמדות אותנו להפנים את משמעותה העמוקה של התפילה, בכדי שנוכל לדעת לתקן גם את התפילה שלנו הפשוטה, על רבדיה הנמוכים. נביט למעלה ונראה שהשמים אינם הגבול, ואז נחוש גם בתפילתנו-שלנו את מאמר הגמרא (ברכות ו ע"ב): "אלו דברים שעומדים ברומו של עולם".